

ИЗ СВЕТОВНАТА ЕСТЕТИЧЕСКА МИСЪЛ

Статуята на човечеството. — Геният на културата постъпва като Челини, когато е изливал статуята на Персей: масата от разтопен метал застрашавала да не достигне, а е *трябвало*. Тогава той хвърлил вътре паници, чинии, всичко, което му паднало под ръка. Същото е и с гения, който хвърля в сплавта заблуди, пороци, надежди, илюзии и какви ли не неща от по-прост и от по-благороден метал, защото статуята на човечеството трябва да добие контури и да се завърши; какво пречи, че тук и там е вложен по-малоценен материал?

Фридрих Ницше

Фридрих Ницше

Човешко, твърде човешко

Белези на висша и низша култура

224.

Облагородяване чрез израждане. — Историята учи, че колените на един народ се съхраняват най-добре там, където преобладават хора с живо обществено чувство, произтичащо от сходство на техните традиционни и безспорни възгледи, значи от общата им вяра. В подобен народ укрепва добрият, активен морал, там индивидът научава да се подчинява, а характерът получава даром твърдостта, внушена му после и чрез възпитанието. Опасността за тези силни, изградени от еднородни, характерни индивиди, общности се крие в постепенно засилващото се унаследено оглупяване, което съпътствува всяка стабилност като нейна сянка. В тези общности *духовният прогрес* зависи от по-необвързаните индивиди, от много по-неуверените и морално по-слабите. Това са хората, които предприемат нещо ново или се опитват в най-различни области на живота. Безброй люде от този вид загиват като жертви на своята слабост, без да оставят видима следа. Обаче погледнато изцяло, особено ако имат потомство, те разхлабват стегнатата тъкан на общността и от време на време насяят на здравия ѝ елемент по някоя рана. И тъкмо в нараненото и с намаляла съпротива място на този организъм сякаш *се присажда* нещо ново. Но за да поеме в кръвта си и да усвои този нов кълн, общността като такава трябва да е достатъчно силна. Навсякъде, щом предстои напредък, отклоняващите се от рода натура имат огромно значение. Всеки напредък в голям мащаб се предхожда от частична омаломощеност на общността. Най-силните натура *задържат* типа, а по-слабите му помагат да *се усъвършенствува*. Нещо подобно наблюдаваме и при отделния индивид: рядко явление е едно закърняване, осакатяване, дори порок или изобщо физическо, както и нравствено увреждане да не покаже някакво предимство в друго отношение. Така например болнавият човек от средата на някой войнствен и неспокоен род ще има може би повече основание да се задълбочи в себе си и по този начин да стане по-уравновесен и по-мъдър, едноокият ще има *едно* по-силно зрящо око, слепият ще бъде вътрешно по-углъбен, във всеки случай

ще има по-остър слух. В този смисъл прословутата борба за съществуване не ми се струва единствената гледна точка, благодарение на която може да се обясни напредъкът или стабилизирането на един човек, на една раса. По-правилно е да съчетаем двата начина: от една страна, чрез оковаване на духовете в името на вярата и общественото чувство да се повиши стабилността, а от друга, да се използва възможността за постигане на по-висши цели благодарение на обстоятелството, че израждащите се натура предждат и водят до частични закърнявания и наранявания на стабилизиращата сила. Именно по-слабият по природа човек като по-нежен и по-уязвим е предпоставка за всеки напредък. Народ, чиято снага на места започва да закърнява и да отслабва, ала като цяло е все още силна и здрава, е в състояние да поема бацила на новото и да го асимилира в своя полза. При отделния индивид задачата, която възпитанието поставя, гласи: да получи такава здрава и сигурна основа, че нищо да не е в състояние да го отклони от пъту му. Обаче после възпитателят не бива да го щади, а трябва да му нанася рани или да използва раните, причинени му от съдбата. А когато така възникнат и болката и нуждата, в наранените места вече може да се присади нещо ново и благородно. Природата му като цяло ще го приюти в себе си, а облагородяването ще се прояви по-късно в плодовете ѝ. — Колкото се отнася до държавата, Макиавели казва: „формата на управление е почти без значение, макар полуобразовани хора да мислят иначе. Висшата цел на държавническото изкуство би трябвало да е *трайност*, която уравнисява всичко останало, но е далеч по-ценна от свободата.“ Само при наличието на убедително обоснована и гарантирана трайност е възможно непрестанно развитие и облагородяващо присаждане изобщо. Естествено срещу това, както винаги, ще се брани опасният съдружник на всяка трайност — авторитетът.

225.

Свободомислещият — едно относително понятие. — Свободомислещ наричаме онзи, който мисли по-различно, отколкото се очаква от него въз основа на произхода му, заобикалящата го среда, положението и професията му или въз основа на господстващите за времето възгледи. Той е изключението, обвързаните духове са правилото. Те му натякват, че неговото свободомислие трябвало да се тълкува или като страст да се наложи на вниманието, или като резултат на свободна проява, а това означавало — на действия, несъвместими с установения морал. Понякога се твърди, че едни или други свободни възгледи можело да се дължат на смахнатост или ексцентричност. Ала така говори единствено гласът на злобата!

която сама не си вярва на думите, но с тях цели само да пакости. Доказателството за по-високо качество и острота на интелекта обикновено е изписано на лицето на свободомислещия, и то тъй ясно, че обвързаните духове го разбират твърде добре. Затова пък в останалите два варианта на свободомислието няма прикрита умисъл. Наистина много свободомислещи се формират по единия и по другия начин, но и принципите, до които ги изведеха тия пътища, се оказаха по-верни и по-убедителни, отколкото тези на обвързаните духове. За да опознаем истината, е важно да я направим наше притежание, не да изтъкваме подбудите, поради които я търсим, или начините, по които сме я открили. Ако имат свободомислещите право, обвързаните духове не са прави, безразлично дали първите са стигнали до истината от аморалност, а другите от аморалност са поддържали дотогава лъжата. — Впрочем за свободомислещия не е от значение да изповядва непременно по-правилни възгледи, а по-скоро да е скъсал с традиционния модел — с успех или с неуспех. В повечето случаи той пак ще има на своя страна истината или поне търсещия дух на истината: той дири причините, другите — вярата.

228.

Силният, добрият характер. — Сковаността на възгледите, превърнала се чрез навика в инстинкт, води до така наречената сила на характера. Когато някой действа под напора на малко, но винаги едни и същи мотиви, в действията му се натрупва голяма енергия. Ако са съзвучни с основните принципи на обвързаните духове, тези действия биват признати и пораждат в техния извършител между другото и съзнанието за чиста съвест. Няколко мотива, енергична дейност и чиста съвест съставят това, което наричаме сила на характера. Силният характер не познава многообразието възможности и разнопосочност на действието. Неговият интелект не е свободен, а обвързан, защото в определен случай ще му посочи може би само две възможности. Така че в единомушие с цялата си природа той трябва по необходимост да избира само между тях, и той ще го направи леко и бързо, тъй като не е изправен пред петдесет различни варианта. В ролята си на възпитател обществото се стреми да ограничи свободния избор на всеки човек, като му открива най-малкото число от възможности. Наистина то третира индивида като нещо ново, обаче се стреми да го превърне в *повтарящ се шаблон*. Ако първоначално се е появил като нещо непознато, несъществуващо дотогава, човек трябва да се превърне в нещо познато, вече съществуващо. За едно дете казваме, че има добър характер, ако прояви сковаността, произтичаща от вече съще-

ствуващото. Заставайки на страната на обвързаните духове, детето за първи път проявява своето пробуждащо се обществено чувство. Но по-късно въз основа на това обществено чувство то ще стане полезно за своята държава или съсловие.

230.

Силният дух. — Сравнен с онзи, който има на своя страна традицията и не се нуждае от основания за своите действия, свободомислещият е винаги слаб, и то в действията: защото познава твърде много мотиви и гледни точки, а това познание го лишава от сигурна и опитна ръка. Но какви средства съществуват, за да стане той *относително* силен, така че поне да се задържи над водата и да не се остави да потъне безследно. Как възниква силният дух? В единствен случай това е въпросът за създаването на гения. Откъде идва енергията, ненадломимата сила, издръжливостта, която отделни натури, опълчвайки се срещу традицията, влагат в неутолимия си стремеж да добият напълно индивидуално познание за света?

231.

Възникване на гения. — Находчивостта на затворника, с която той търси средства за освобождението си, най-хладнокръвното и най-продължителното използване от негова страна и на най-малкото предимство може да ни поучи с какви прийоми си служи понякога природата, за да създаде гения — дума, която моля да се разбира без всякакъв митологически или религиозен привкус: тя го затваря в тъмница и разпалва до крайност горещото му желание да се освободи. — Или друг нагледен пример: когато някой, заблудил се дълбоко в гората, с невероятна енергия търси посоката, която ще изведе от нея, понякога открива и нов път, неизвестен дотогава на никого; ето така възникват и гениите, възхвалявани по-късно за тяхната оригиналност. — Но, както вече се спомена, често някое осакатяване, закърняване или някой значителен недъг стават причина да се развие за негова сметка необичайно добре друг орган, тъй като освен своята функция той трябва да изпълнява допълнително още една. По този начин отгатваме произхода на една или друга блестяща способност. Нека тези общи бележки за възникването на гения бъдат валидни и за специалния случай, възникването на съвършения свободомислещ.

233.

Гласът на историята. — Изглежда, че в общи линии историята ни дава следната поука за създаването на гения: изтезавайте и мъчете човечите — подвиква тя на трите порока — завист, омраза и съперничество, подстрекавайте ги до крайност, един срещу друг, народ срещу народ, и то векове наред; може би тогава от възпламенената вече страхотна енергия изведнъж ще лумне също като изхвърчала встрани искра светлината на гения. А волята сякаш жребец, пощръклял от шпорите на ездача, се втурва в луд бяг и се прехвърля в друга област. — Който осъзнае как се създава геният и би поискал да приложи и на практика средствата, с които обикновено природата си служи, би трябвало да стане толкова ненавистен и безогледен, както самата природа. — Но кой знае, може и да сме се заблудили.

235.

Гений и идеална държава като антиподи. — Социалистите желаят да осигурят благоденствие за максимален брой хора. Ако родината на това благоденствие — съвършената държава, бъде окончателно и трайно изградена, тогава тъкмо благоденствието би разрушило почвата, от която израства големият интелект, изобщо мощният по дух индивид: имам предвид разрешаването на огромната енергия. Когато изграждането на тази държава завърши, човечеството би се оказало твърде немошно, за да роди освен всичко и гения. Нямаше ли да е по-добре, ако животът запазеше суровия си насилнически характер, докато така се предизвикват все отново и отново първични диви сили и енергия? Да, но тъкмо топлото, отзивчиво сърце желае *изкореняването* на този насилнически и див характер, а най-любвеобилното сърце, което изобщо можем да си представим, би се стремило най-страстно именно към това. А нали тъкмо неговата страст черпи своя плам, топлина, дори живот от същия този насилнически и див характер? И ето че най-любвеобилното сърце иска разрушаването на своя фундамент, самоунищожението си, а нима това не значи, че иска нещо нелогично, че му липсва интелигентност. Най-висшата интелигентност и най-любвеобилното сърце не могат да съжителствуват в една личност. Дори мъдрецът, определен да произнесе присъдата си над времето, се издига над добрината и я разглежда само като нещо, което трябва да се включи в общата равностметка на живота. Мъдрецът противостои на прекомерните желания на неинтелигентната добрина, защото за него е от жизнено значение да продължи съществуването на своя тип и накрая да осъществи появата на най-висшия

интелект; поне няма да поощри основаването на „съвършената държава“, доколкото в нея намират място само слаби, изнурени индивиди. Затова пък Христос, когото нека сега си представим с най-горещото и любвеобилно сърце, насърчаваше оглупяването на хората, заставахе на страната на нищите духом и пречеше за създаването на висшия интелект: и това бе напълно консеквентно. Но и неговият антипод — съвършеният мъдрец — спокойно можем да го предречем — също по необходимост ще създава пречки за раждането на един Христос. — Държавата е мъдро устройство за взаимна защита на индивидите: прекали ли се с нейното облагодоряване, тя отслабва силата на индивида, дори го обезличава като човек — следователно изконната цел на държавата всецяло се осуетява.

237.

Ренесанс и Реформация. — Италианският ренесанс съдържахе в себе си всички положителни сили, на които дължим модерната култура: разкрепостяване на мисълта, незачитане на авторитета, тържество на образованието над благородническите титли, преклонение пред науката и научната история на човечеството, смъкване оковите на индивида, пламенен порив към правдивост и ненавист към фалша и голия ефект (този порив лумна неударжимо, обхващайки широк спектър от творчески натури, които в творбите си не изискваха от себе си нищо друго освен съвършенство и пак съвършенство, съчетано с най-висша нравствена чистота). Да, Ренесансът притежаваше положителни сили, които в *досегашната* ни модерна култура още не са добили същата мощ. Това бе златната епоха на столетието въпреки всички позорни петна и пороци. Срещу него издига ръст Немската реформация като енергичен протест на назадничави духове, които съвсем не бяха се преситили на средновековния мироглед и приемаха симптомите на неговото разпадане — изключителното опощляване и излагане на присмех на религиозния живот, с дълбоко възмущение вместо, както подобава, с ликуване. Със своята северна сила ѝ твърдоглавство те върнаха човечеството назад и насилствено предизвикаха контрареформацията, това ще рече, католическо християнство на самоотбраната, което си служеше със средствата на насилието и окупацията. А като забавиха с две до три столетия пълното разцъфтяване и триумфа на науката, те попречиха и на органичното срастване на античния с модерния дух, и то може би завинаги. Голямата задача на Ренесанса не можѐ да бъде изведена докрай, протестът на междуременно изостаналия немски дух (който през средновековието прояви достатъчно разум и за свое добро се прехвърляше отново и все

отново отстъпък Алпите) предотврати това. Благодарение просто на една случайност в изключителната политическа констелация Лутер тогава оцеля и протестът намери поддръжници: а именно кайзерът го закриляше, използвайки неговата реформа като оръжие на натиск срещу папата. Но не по-малко бе облагодетелствувал той тайно и от самия папа, който искаше да си послужи с германските протестантски князе като контраудар срещу кайзера. Без тези странни съгласувани шахматни ходове Лутер щеше да бъде изгорен като Хус, а зората на Просвещението щеше да изгрее може би малко по-рано и с по-красив блясък, отколкото сме в състояние да предполагаме сега.

239.

Плодовете според сезоните. — Всяко по-добро бъдеще, което бихме пожелали на човечеството, е в известно отношение по необходимост и по-лошо: защото истинска утопия е да вярваме, че едно по-високо ново стъпало на човечеството ще обедини в себе си всички предимства на предишните стъпала, като създаде например и най-висшето изображение на изкуството. Всяко годишно време има по-скоро свои лични предимства и прелести и те изключват тези на останалите. Поникналото в областта на религията и в нейно съседство не може да поникне отново, ако вратата в нея е разрушена. Единствено заблудени, закъснели фиданки биха могли да ни подведат подобно на внезапно пробуден спомен за древното изкуство. Ала това е състояние, което подсказва наистина за някаква загуба, за липса на нещо, но съвсем не е доказателство за силата, от която би могло да се роди ново изкуство.

240.

Сериозността на света нараства. — Колкото повече се повишава културата на един човек, толкова повече сфери се изплъзват от обсега на шегата, на иронията. Волтер благодареше от все сърце на небето, че е изнамерило брака и църквата и по този великолепен начин се е погрижило за нашето добро настроение. Обаче той и неговото време, а преди него шестнадесетото столетие извлякоха докрай хумора от тези теми. Сега всичко, с което някой би се пошегувал в тази област, е закъсняло и най-вече твърде евтино, за да възбуди апетита на някой купувач. Нашето време пита за причините: то е епоха на сериозността. Кой би се заинтересувал сегда види в хумористична светлина разликите между действителност и претенциозна илюзия, между това, което човек е и което иска да представлява; усетът за тези контрасти въздейства много

по-различно, когато се търсят причините. Колкото по-задълбочено изследва някой живота, толкова по-малко ще му се надсмива, но накрая може би ще се надсмее единствено на „задълбочеността на своите изследвания“.

242.

Възпитанието като чудо. — Интересът към възпитанието ще набере голяма мощ едва в мига, в който се откажем да вярваме в някой бог и неговото покровителство — също както при медицината, която можã да разцъфти истински едва когато секна вярата в чудотворните лекове. Но и до ден-дневен цял свят все още вярва в чудото на възпитанието. Та нима не виждаме с очите си как от абсолютното безредие, от хаоса на цели и неблагоприятно стечение на обстоятелствата израстват най-силните, най-плодовитите хора? Та как би могло да се осъществи това по нормален начин? — Нека разнищим по-подробно, да проверим по-грижливо и тези случаи, обаче чудеса никога няма да открием. Безброй хора, поставени при равни условия, загиват непрестанно, затова пък оцелелият индивид обикновено заяква, защото, издържайки на лошите условия благодарение на вродената си несломима сила, той я е укрепил и увеличил. Именно така се обяснява чудото. Възпитание, което не вярва вече в чудеса, трябва да се съобрази с три неща: Първо, колко е унаследената енергия? Второ, с какво може да се възпламени нова енергия? Трето, как може индивидът да се приспособи към изключително многообразните изисквания на културата, без те да го смутят и погубят неговата самобитност — накратко, как да подредим индивида в контрапункта на личната и на обществената култура, как да води едновременно мелодията и да бъде неин съпровод?

245.

Отливката на камбана и аналогията ѝ с културата. — Културата е възникнала като камбана, скрита под наметало от по-груба, по-проста тъкан. В диплите му се крие лъжа, насилие, неограничено многообразие от всички отделни личности и народи. Дали е дошло време да снемем това наметало? Дали горещият метал се е втвърдил вече, дали добрите, полезните инстинкти, навиците на благородната душевност са усвоени тъй сигурно и повсеместно, че да престанем да се опираме на метафизиката и на заблудите на религията и да не се нуждаем от грубостта и насилието като мощна спойка между човек и човек, между народ и народ? Отговорът на тези въпроси не зависи вече от някакъв божи знак, а лежи в самите нас, в нашето собствено вникване и разби-

ране. Земната власт на човека в цялост трябва човекът да поеме в собствените си ръце, неговото „всезнание“ трябва зорко да бди върху по-нататъшната съдба на културата.

246.

Циклопите на културата. — Който хвърли поглед към онези дълбоко набраздени котловини, където някога са били разположени глетчери, едва ли би повярвал, че ще настъпи време, когато на същото място ще израснат гори и ще се стелят поля и долини, прорязани от потоци. Същото развитие наблюдаваме и в историята на човечеството: най-дивите, първични сили рушат, но проправят пътя, така че тази им дейност се оказва полезна и необходима, за да положи основите за един бъдещ, по-хуманен нравствен ред. Опустошителните енергии — това, което наричаме зло — са циклопите-архитекти и пътестроители на хуманността.

248.

Утешително слово по повод на един безизгледен напредък. — Нашето време прави впечатление на преходно състояние: старите миогледи, старите култури са отчасти все още налице, на новите липсва увереност и навик и това ги прави незавършени и непоследователни. Струва ни се сякаш настъпва всеобщ хаос, сякаш старото си отива, а новото е негодно и все повече залянява. В същото положение се намира и войникът, който се учи да марширува. Известно време той е по-неуверен и по-безпомощен от когото и да било, защото мускулите се движат ту по старата, ту по новата система, а никоя не е спечелила още категорично победата. Ние залитаме, ала това не бива да ни плаши, подвеждайки ни да жертвуваме новопридобитото. И без друго ние *не можем* да се върнем към старото, защото *сме* изгорили корабите. Остава ни единствено да сме храбри, па каквото и да дойде след това. — Само и само да напредваме, да не тъпчем на едно място! Може пък някога нашите усилия да се изтълкуват като *напредък*. Не стане ли това, то нека думите на Фридрих Велики да важат и за нас, и то като утеха: „Ах, мой скъпи Зулцер, вие не познавате достатъчно тази проклета раса, към която принадлежим.“

251.

Бъдещето на науката. — На този, който работи и издирва в нейната област, науката доставя огромно удоволствие, ала на онзи, който трябва да учи резултатите ѝ, тя не дава почти нищо. И тъй

като всички важни открития на науката трябва постепенно да станат достъпни и всеобщи, то и малкото удоволствие секва: също както при достойната за удивление таблица за умножение, престанала отдавна да ни радва, докато я учим. Щом самата наука все повече ни лишава от радостта да работим в нея, а като поставя под съмнение утешителната роля на метафизиката, на религията и изкуството, ни ограбва и естественото чувство на радост, ето че пресъхва и най-богатият извор на удоволствие, на което човечеството дължи почти цялата си човечност. От това следва, че една висша култура трябва да дари човека с двоен мозък, нещо като две отделни мозъчни камери, с едната от които ще възприема наука, с другата — ненауката. Нека бъдат разположени една до друга, но изолирани и самостоятелни, защото това е повеля на здравето. Едната камера ще съдържа източника на силата, втората — регулатора. С илюзиите, едностранните увлечения, страстите ще се подклажда огънят, с помощта на всеопознаващата наука — ще се предотвратят злостните и опасни последици от едно прегриване. — Ако не се задоволи това изискване на висшата култура, почти със сигурност може да се предрече по-нататъшното развитие на човечеството: колкото по-малко удоволствие ни доставя науката, толкова по-бързо интересът към истината секва. Илюзията, заблудата, фантастиката, тъй като са свързани с удоволствие, си възвръщат крачка по крачка отново извоюваното в миналото място. Следващата стъпка е разруха на науката и потъването ѝ в черната нощ на варварството. Човечеството трябва да започне от самото начало, да седне отново на стана и да затъче тъканта си по подобие на Пенелопа, след като я е разкъсало през нощта. Кой обаче ще ни даде залога, че всеки път ще намира силата за това?

277.

Щастие и култура. — Гледката в местата на нашето детство — градинската беседка, църковният двор с гробовете, езерото и гората — всеки път отново дълбоко ни покъртва и поражда страдание. Завладява ни истинско съжаление към нас самите, та нали сме изтърпели и изстрадали оттогава толкова много! А тук заварваме всичко, тъй както сме го оставили непобутнато, спокойно, вечно: само ние сме станали други, безкрайно чувствителни и неспокойни. Дори откриваме познати хора, които зъбът на времето не е засегнал *повече*, отколкото да речем някой дъб — селяни, рибари, дървари, те са си все същите. — Вътрешен потрес, самосъжаление пред лика на низшата култура е белег на висша култура. А от това следва изводът, че дори и да я притежавахме, щастието

ни не би нараснало. Значи, който иска да пожъне щастие и удобство в този живот, нека винаги да отбягва висшата култура.

Поглед към държавата

439.

Култура и каста. — Висша култура може да се създаде единствено там, където съществуват две различни обществени касти: тази на трудещите се и тази на бездействащите, на истински способните да бездействуват. Или изразено с по-силни думи: кастата на трудещите се по принуда и кастата на свободния труд. Когато се отнася до създаването на висша култура, не е от съществено значение гледната точка за разпределението на щастieto и успеха. Във всеки случай обаче кастата на бездействащите е устроена да понася повече страдания, тя е по-страдаща, у нея чувството на доволство от живота е по-слабо, задачата ѝ — по-голяма. Но нека си представим, че двете касти ще разменят местата си, така че умствено по-неразвитите, в духовно отношение по-низшите семейства и отделни личности от по-висшата каста преминат в понижшата, а по-свободните хора от последната намерят достъп към по-висшата: тогава настъпва състояние, което открива сякаш пред нас безкрайна морска шир на неопределени желания. — Така ни шепне отмиращият глас на древността; но има ли все още уши, които да го чуят?

446.

Въпрос на сила, не на право. — За хора, които във всяка житейска ситуация търсят предимно изгодата, при социализма — в случай, че той наистина е бунт на потисканите и угнетяваните в продължение на хилядолетия срещу техните потисници — не съществува проблемът за *правото* (с жалкия, мекушав въпрос, „доколко трябва да изпълним тези искания“), а само проблемът за *силата* („доколко можем да оползотворим тези искания“). Също както при някоя природна сила, да кажем например при пълтата: човек, вкарвайки я като бог в машината, или я принуждава да му служи, или, ако има дефекти в машината, което означава, че човек е сгрешил при изчисленията на строежа ѝ, тя го разрушава заедно с нея. И така, за да се реши въпросът за силата, трябва да се знае колко силен е социализмът, в каква модификация може да бъде използван като мощен лост в рамките на настоящата игра на политическите сили. Евентуално и от наша страна би могло да се прояви пълна готовност да го подкрепим. При всяка голяма сила —

било тя и най-опасната — човечеството трябва да мисли как да я превърне в инструмент за постигане на целите си. — Социализмът ще извоюва своето право едва когато войната между двете сили, представителите на старото и на новото, изглежда вече неизбежна, но и след като презумпцията за възможно съхраняване и търпимост от двете страни породи желание за договаряне. Без договор няма право. Досега обаче в споменатата област няма нито война, нито договори, следователно няма и право, няма и необходимия „императив“.

450.

Ново и старо схващане за управлението. — Да се разграничат едно от друго понятията управление и народ сякаш са две отделни сфери на власт, сякаш една по-авторитетна и една по-слаба се уговарят и договарят помежду си, е резултат на унаследено политическо мислене, което и до днес напълно отговаря на историческото разположение на силите в повечето държави. Ако например Бисмарк характеризира конституционната форма като компромис между управление и народ, той изхожда от принцип, който има своето разумно основание в историята (а оттам, разбира се, и своята добавка от неразумност, без която човешкото е немислимо). За това пък трябва да се знае — съгласно един принцип, който пък е плод само на размисъл и който тепърва ще се превърне в история, че управлението не е нищо друго освен орган на народа, че то съвсем не е едно грижовно и предвидливо, достойно за уважение „горе“, съпоставено на друго, свикнало на скромност „долу“. Но преди да се приеме тази досега неисторическа и произволна, макар и логична постановка на понятието управление, нека да претеглим последиците. А това е необходимо, защото отношението между народ и управление е най-силно въздействащият образец на взаимоотношение, моделът, по който се формира общуването между учител и ученик, господар и слуга, баща и семейство, военачалник и войник, майстор и чирак. Обаче под влияние на господстващата сега конституционна форма на управление тези отношения се видоизменят — те *стават компромиси*. Но как трябва те да се обърнат и разместят, да разменят имена и същност, щом това свръхново понятие завладее вече всички глави! — И все пак за това ще е нужно навярно още едно столетие, така че не трябва да се желае нищо *повече* от предпазливост и бавен развой.

451.

Справедливостта като лъстива песен на партиите. — Възможно е някои благородни (макар и не тъкмо много умни) представители на господстващата класа да си дават тържествени обещания от рода на: ние ще се отнасяме към хората като към равни, ще им признаем равни права. Дотолкова един социалистически мироглед, почиващ на справедливост, е възможен. Обаче както казахме, само ако изхожда от господстващата класа, която в този случай упражнява справедливостта с цената на жертви и отрицателни критики. Затова пък да се претендира за равни права, тъй както правят социалистите на потиснатата класа, изобщо не е израз на справедливост, а на стръвност. — Ако покажем на звяра отблизо кървави късове месо, а после ги отдръпнем и продължим така, докато най-сетне той зареве, смятате ли, че този рев би означавал справедливост?

452.

Собственост и справедливост. — Когато социалистите доказват, че разпределението на собствеността в съвременното човешко общество е последица от безброй несправедливости и насилия и отхвърлят изцяло задължението да защитят нещо така неправилно изградено, всъщност те разглеждат въпроса само откъснат от неговата взаимовръзка с общото. Цялото минало на старата култура почива на насилие, робство, измама, заблуда. Обаче ние, наследниците на всичко това, не можем да зачеркнем с декрет самите нас или пък сблъсъците на цялото това минало, нито пък бива да откъснем от него дори един фрагмент. Несправедливата концепция обаче се корени и в душите на безимотните, те не са по-добри от собствениците и нямат никаква морална привилегия, защото и техните прадеди са били някога също собственици. Необходимо е не насилствено преразпределение, а постепенно преустройство в начина на мислене, във всички нас чувството за справедливост трябва да нарасне, а насилническият инстинкт — да отслабне.

454.

Опасните революционни духове. — Можем да разделим хората, които замислят да извършат революция в обществото, на такива, които искат да постигнат нещо за себе си, и на такива, които се стремят към същото, но вече в името на децата и внуците си. Последните са по-опасни, защото живеят с вярата и чистата съвест на безкористие. Първите е възможно да се залъжат, господстващото общество е все още достатъчно богато и умно, за да го стори. Опас-

ността започва, когато целите загубят личния си характер. Революционерите, които не преследват личен интерес, имат право да гледат на всички защитници на съществуващия ред като на лично заинтересовани и поради тази причина да изпитват спрямо тях чувство на превъзходство.

458.

Водещи духове и техният инструментариум. — Виждаме как велики държавници и изобщо всички, които имат нужда от повече хора за осъществяване на плановете си, постъпват ту по един, ту по друг начин: те или си избират много прецизно и внимателно подходящите за плановете си хора и им предоставят относително голяма свобода, защото знаят, че природата на тези избраници ще ги тласне именно в тази посока, накъдето самите те биха искали; или правят избора си небрежно, вземат каквото им падне под ръка, но от всяка глина оформят винаги нещо, което подхожда на целите им. Втората група прилага повече насилие, тя изисква и по-работелен и послушен инструментариум. Обикновено човекопознанието ѝ е съвсем слабо, затова пък човекопрезрението по-силно, отколкото у първата. И все пак машината, която тя конструира, работи далеч по-качествено от машината, произведена в работилницата на онази!

459.

Необходимостта от произволно право. — Между юристите съществува спор, кое право ще предпочете народът — дали онова, което е промислено до последните подробности, или онова, което е най-лесно разбираемо. Първото, чийто най-висш образец е римското право, изглежда неразбираемо за лаиците, и по тази причина неспособно да отговори на правния им усет. Обичайното право, например германското, беше грубо, суеверно, нелогично, отчасти наивно, обаче то отговаряше на точно определени унаследени родни традиции и чувства. — Но там, където няма вече приемственост, както е у нас, правото може да бъде само още заповед и принуда. Всички ние сме лишени от чувство за правна приемственост, затова трябва да се примирим с *произволните права* като израз на *необходимостта*, че *трябва* да има някакво право. Във всеки случай най-приемливо тогава е логичното, защото е *най-безпристрастно*. Дори при положение, че и най-малката единица мярка в съотношението между простъпка и наказание е приложена произволно.

460.

Идолът на масата. — Рецептата за това, какво нарича масата свой идол, е лесна. На всяка цена трябва да ѝ се достави нещо, което ѝ е много приятно, или да ѝ се внуши, че едно или друго нещо е много приятно, и после да ѝ се даде. Но в никакъв случай веднага, а да се извоюва с голямо усилие или поне да се даде вид, че е извоювано по този начин. Масата трябва да добие впечатлението, че пред нея се намира една силна, непреклонна воля, най-малкото да изглежда така. Всеки човек се възхищава от силната воля, защото никой не я притежава и всеки си мисли, че ако би я имал, за него и за неговия егоизъм няма да съществуват вече никакви граници. А окаже ли се, че тази силна воля успее да издействува за масата нещо много благоприятно, вместо да се вслуша в желанията на собствената си алчност, нейното възхищение се удвоява и тя си честити и сама си пожелава успех. Впрочем нека прикачим на идола всички белези на масата, защото толкова по-малко ще се срамува тя от него и толкова по-популярен ще стане той. И така: нека бъде насилник, завистник, експлоататор, интригант, ласкател, подмазвач, надут — според обстоятелствата — всичко.

463.

Илюзията в учението за революцията. — Съществуват политически и социални фантасти, които пламенно и красноречиво проповядват и подканят към събаряне на всеобщия ред, вярвайки, че тогава сякаш от само себе си ще се издигне незабавно най-величественият храм на една красива човечност. В тези опасни мечти още отеква суеверието на Русо, който вярва в една чудодейна, изконна, но в същото време затрупана доброта на човешката природа и приписва цялата вина за това затрупване на институциите на културата в обществото, държавата, възпитанието. За съжаление историята ни поучава, че всяка подобна революция възкресява отново най-стихийните енергии, намерили израз в отдавна погребани ужаси и изстъпления на отдавна отминали епохи. Следователно една революция може да стане източник на сила в едно изтощено човечество, никога обаче тя няма да бъде организатор, строител, художник, последен ваятел на човешката природа. — И така, не уравновесената, склонна към ред, пречистване и преустройство природа на Волтер, а страстните полулужи и ексцентричности на Русо пробудиха оптимистичния дух на революцията, срещу който аз се провиквам: „Смажете нечестивеца! Той стана причина духът на Просвещението и на прогресивното развитие да бъде за дълго време

прокуден. Нека да се вгледаме — всеки в себе си — дали е възможно да го възвърнем!

465.

Възкресение на духа. — Върху политическия болничен одър един народ се подмладява обикновено сам и отново намира духа си, изгубен в търсене и утвърждаване на властта. Своего най-висше изражение културата дължи на политически болни времена.

473.

Социализмът с оглед на неговите средства. — Социализмът е по-младият брат фантаст на почти отживелия деспотизъм, когото той желае да наследи. Това е причина неговите стремления да са в дълбоката си същност реакционни. Защото той се домогва жадно да присвои държавната власт в размери, каквито е притежавал само деспотизмът, дори надхвърля всичко известно в миналото с домогването си формално да унищожи индивида. Като го смята за неоправдан лукс на мирозданието, той иска да го преработи в целенасочен *орган на комуната*. Поради това си сродство с деспотизма социализмът се явява винаги близо до всички експесивни разновидности на властта, както бе например случаят със стария типичен социалист Платон в двора на сицилианския тиранин. Социализмът желае (и евентуално насърчава) създаването на цезаровата държава на насилието за това столетие, защото, както споменахме, би искал да стане неин наследник. Ала дори и това наследство едва ли би задоволило целите му, защото той се нуждае от най-верноподаническо раболепие на всички граждани пред безусловната държава, каквото никога досега не е съществувало. И понеже не бива да разчита дори на традиционния пиетет на църквата към държавата, а по-скоро е длъжен машинално да действа за неговото трайно премахване — именно защото действа за премахването на всички съществуващи държави — той може да си прави илюзии, че ще просъществува за кратки периоди от време тук и там, и то със средствата на най-краен тероризъм. По тази причина той скрито и мълчаливо се подготвя за господство на зверства и ужаси и набива като гвоздеи в главите на полуобразованите маси думата „справедливост“, за да ограби изцяло и разума им (след като този разум и без друго е пострадал тежко от полуобразованието) и за да им внуши чиста съвест за лошата игра, в която ги гласка. — Социализмът може да послужи като брутална и натраплива поука за опасността от всякакви напластявания на насилие в държавно-административния апарат и в този смисъл да ни вдъхне дълбоко

недоверие към самата държава. Когато суровият му глас попадне в общия боен призив: „колкото е възможно — повече държава“, той става по-шумен и пронизителен от когато и да било; ала скоро с още по-голяма сила ще проехти като отклик: „колкото е възможно — по-малко държава“.

474.

Растежът на духа като опасност за държавата. — Като всяка организирана политическа сила и гръцкият полис бе настроен отрицателно и скептично към развитието на образованието. Неговият буен и мощен растеж се оказа едва ли не сковавач, издигащ само препятствия за полиса. Той не желаше да признае на образованието нито минало, нито бъдеще. Установеното с конституцията възпитание и образование бе задължително за всички поколения и целеше да ги задържи на едно ниво. Същото, само че по-късно, искаше и Платон за своята идеална държава. Обаче *въпреки* нежеланието на полиса образованието се развиваше. Косвено и мимо волята си естествено полисът му съдействуваше, тъй като прекомерно възбудената амбиция на отделния индивид, попаднал веднъж в руслото на духовното изграждане, се стремеше да стигне и в него до крайния предел. Затова не бива да се позоваваме и доверяваме на възхваляващата реч на Перикъл: тя е само една голяма оптимистична илюзия за привидно необходимата връзка между полиса и атинската култура. Непосредствено преди да падне нощта върху Атина (чумата и скъсването с традицията), Тукидид още веднъж я накара да засияе като вълшебна вечерна заря, за да забравим лошия ден, който я предхождаше.

475.

Европеецът и унищожаването на нациите. — Търговията и индустрията, книгообменът и кореспонденцията, взаимопроникването на всички по-висши култури, бързата смяна на роден дом и природа, съвременният номадски живот на безимотните люде, неприкрепени към своя земя — тези обстоятелства водят по необходимост до отслабване и накрая до унищожаване на нациите, поне на европейските, тъй че от тях вследствие на постоянни кръстосвания трябва да произлезе една смесена раса, тази на европееца. На ази цел сега противодействува, съзнателно или не, самоизолацията на нациите чрез пораждаване на *национални* вражди, но все пак въпреки временните срещуположни течения процесът на смесването бавно напредва. Впрочем този изкуствен национализъм е толкова опасен, колкото е бил и изкуственият католицизъм, защото

по същество той е едно принудително обявено положение на бедствие и война, наложено от едно малцинство над мнозинството и се нуждае от коварство, лъжа, насилие, за да запази авторитета си. Движещата сила, която гласка към този национализъм, не е интересът на мнозинството (на народите), както обикновено се твърди, а предимно интересът на определени кралски династии, както и на някои търговски и обществени класи. Разбере ли се веднъж това, нека смело се представим за *добри европейци* и чрез дела да сътрудним за претопяването на нациите; нещо, за което немците чрез старото си доказано качество на културни носители и посредници между народите биха могли да помогнат. — Между другото — целият проблем за еврейството съществува само вътре в рамките на националните държави, доколкото навсякъде там тяхната дейна работоспособност и по-високо стъпало на интелигентност, техният натрупан от поколение на поколение през дългата школа на страданията духовен и волеви капитал силно наклоняват блюдото на везните и будят завист и омраза: така че колкото повече съвременните нации подчертават своя национализъм, толкова повече вземат надмощие и нападките в печата и литературата, целейки да отведат евреите на дръвника като изкупителна жертва за всички възможни външни и вътрешни неуредици. Доколкото не става вече дума за консервиране на нации, а до създаване на една по възможност силна смесена европейска раса, еврейният като отделна интегрираща съставка е също така годен и търсен като всяка друга национална останка. Отблъскващи, дори опасни качества има всяка нация, всеки човек, жестоко е да искаме еврейният да прави изключение. Дори когато тези качества у него са в крайна степен опасни и ужасяващи, дори когато младият еврей, работещ на борсата, е може би най-противното изобретение на човешкия род изобщо. Въпреки това бих искал да знам в случай, че направим обща равносметка, в каква мяра следва да сме низходителни към един народ, който и по вина на всички нас е имал най-тежката и дълбоко изстрадана история измежду народите и на когото дължим най-благородния човек (Христос), най-нравствения мъдрец (Спиноза), най-великата книга и най-действения морален кодекс в света? Освен това: в най-мрачните времена на Средновековието, когато безпрогледната азиатска тъма бе захлупила цяла Европа, свободомислещи евреи, учени и лекари, под бремето на най-груб натиск върху личността здраво държаха знамето на Просвещението и на духовната независимост и защитиха Европа от Азия. Не на последно място трябва да им се благодари и за усилията най-после отново да се увенчае с победа едно по-естествено, по-разумно, във всеки случай немитично обяснение на света и кръгът на културата, свързващ ни сега с Просвещението на гръко-римската древ-

ност, остана непокътнат. Ако християнството е направило всичко възможно, за да ориентализира Запада, еврейството е допринесло съществено, поддържайки постоянно целостта на Запада. А в известен смисъл това означава задачите и историята на Европа да се направят продължение на *гръцките*.

480.

Завист и леност в разнопосочен смисъл. — Двете враждуващи партии, социалистическата и националистическата — или както и да се наричат в различните страни на Европа, — са достойни една за друга. Движешите сили и в двете са завистта и мързелът. В единия лагер желанието е да се работи колкото е възможно по-малко с ръцете, а в другия — с главата. В последния мразят и завиждат на способните, разчиташите само на себе си, които не се поставят доброволно под команда за целите на масовото въздействие. В първия лагер мразят и завиждат на по-добрата, външно по-благоприятно поставена класа на обществото, чиято същинска задача, създаването на висши културни ценности, прави душевния им живот толкова по-труден и по-богат на страдание. Ако, разбира се, духът на масово въздействие успее да завладее и по-висшите обществени класи, то социалистическите орди са в пълното си право като се стремят към изравняване с тях, след като и вътрешно, с ума и със сърцето си са се вече изравнили. Живейте като поиздигнати люде и винаги се трудете в името на по-висшата култура — тогава самият живот ще признае правата ви, а общественият строй, чийто връх ще представлявате, ще бъде неуязвим срещу всяка злонамереност и посегателство!

Човек насаме със себе си

588.

Скромност. — Съществува истинска скромност (тя е познанието, че не сме творци на самите себе си). Тя твърде добре отговаря на издигнатия дух, защото именно той е в състояние най-добре да прозре идеята за пълната безотговорност (дори и за добрините, сторени от него). Нескромността на издигнатия дух възбужда омраза, но не докато той чувства и съзнава силата си, а щом почне да оскърява другите, да се държи с тях деспотично и и да ги наблюдава докде могат да издържат, ще рече, когато той пожелае да се убеди в собствената си сила. Обикновено това доказва дори липсата на сигурно усещане за силата, нещо, което кара хората да се съмняват

в неговата издигнатост. Така че ако преценяваме с ума, нескромността не е никак за препоръчване.

589.

Първата ни мисъл за деня. — Най-сигурното средство да започнем добре новия ден е: още щом се пробудим да се замислим първо как да създадем радост поне на *един* човек през този ден. Ако това би заместило религиозния ни навик да се молим, ближните ни щяха само да спечелят от тази промяна.

613.

Звученето на възрастта. — Тонът, с който младежите говорят, хвалят, порицават, съчиняват, не се нрави на по-възрастния, защото е твърде висок, но в същото време глух и неясен, подобен на тона, чието ехо мощно отеква в празното пространство на някой свод. Защото обикновено повечето от това, което младежите мислят не блика от недрата на собствената им природа, а е ехо, отзвук на онова, което другите край тях мислят, говорят, хвалят, порицават. И понеже отгласът на техните чувства (симпатия и антипатия) е много по-силен от повода, възприетото отвън, то когато отново дадат израз на своите чувства, се получава онзи глух, ехтящ тон, който бележи отсъствието или оскъдното наличие на причина. Тонът на зрялата възраст е строг, отсечен, умерено висок, но като всяко добре артикулирано нещо с голяма широта на звучене. И най-последно, старостта често придава известна мекота и милозливост на звука, сякаш го захаросва. Но има случаи, разбира се, когато го и подкиселява.

614.

Изостанали и избързващи люде. — Неприятният характер, изпълнен с подозрителност, изпитващ завист към всяка сполука на колеги и близки, брутално избухващ спрямо застъпващите друго мнение, показва, че принадлежи към по-долно стъпало на културата. Следователно той е анахронизъм, защото начинът, по който общува с хората, е бил правилен и подходящ за времето на юмручното право; той е един *изостанал*, ретрограден човек. Друг характер, чието сърце е готово да се радва на ближния и навсякъде печели приятели, съпричастен е на новото, което покълва и расте, изпитва удовлетворение от почестите и успехите на другите и не претендира за изключителното право единствено той да познава безпогрешната истина, а винаги е изпълнен с малка доза недове-

рие — това е избързващият човек, който е устремен към по-високо стъпало на човешката култура. Неприятният характер произхожда от времето, когато са се поставяли първите, неоформени и груби още основи на човешко общуване, а другият обитава най-високите им етажи, по възможност на по-голямо разстояние от дивия звяр, който беснее и вие под фундамента на културата, затворен долу в подземията.

624.

Общуване с нашата по-висша същност. — Всеки човек изживява своя щастлив ден, когато се срещне с по-висшата си същност. А чистата хуманност изисква от нас да оценяваме някого само според това му състояние, а не според делниците, минаващи в гнет и робуване. Така например един художник би трябвало да се преценява и почита според най-вдъхновеното видение, което е могъл да си представи и изобрази. Обаче хората общуват твърде различно с тази своя по-висша същност и често играят като актьори сами себе си, доколкото после все отново и отново повтарят онова, което са били през споменатите мигове. Някои живеят в страх и смирение пред идеала си и биха искали да го отрекат; те се боят от по-висшата си същност, защото, когато заговори, говори възискателно и точно. Затова пък тя притежава призрачната свобода да идва или да отсъства, както пожелае. Ето защо я наричат често дар свише, докато всъщност всичко останало е дар свише (на случая), обаче тя е самият човек.

626.

Без мелодия. — Има хора, чиято склонност към съзерцание и самовглъбяване наред с хармоничното подреждане и изясняване на всички техни способности е така силно изявена, че чувствуват винаги крайна ненавист към дейности, поставящи си някаква цел. В това отношение те приличат на музика от протяжни хармонични акорди, в която не се долавя дори и наченка на раздвижена, различена мелодия. Всяко движение отвън служи единствено да постави тутакси лодката в новото ѝ равновесие всред морето от хармонично благозвучие. Обикновено модерните хора стават крайно нетърпеливи при срещата си с такива характери, от които нищо няма да *излезе*, без да имаме правото да твърдим, че нищо не *са*. Обаче в отделни моментни настроения техният вид възбужда един необичаен въпрос: защо изобщо трябва да има мелодия? Защо не сме доволни, когато животът спокойно се отразява в дълбокото езеро? — Средновековието бе по-щедро на такива натури, откол-

кото нашето време. Колко рядко ще срещнем днес човек, който в спокоен и радостен диалог със себе си продължава да живее и сред заобикалящата го навалица, говорейки си като Гьоте: „Най-хубавото е дълбоката тишина, в която живея и расна по отношението на света, като пчелата онова, което с огън и меч не могат да ми отнемат.“

638.

Странникът. — Който малко поне е познал свободата на разума, може да се чувства на земята единствено като странник, макар и не като пътник към последната цел: защото такава няма. Но положително той ще иска да види и ще държи очите си широко отворени, за да не пропусне нищо от това, което става по света. Ала той никога не бива да се привързва твърде силно към отделни неща, в него трябва да е жив духът на неуморното скиталчество, който се радва на смяната и на преходността. Естествено този човек го очакват тежки нощи на умора и безплодно чакане пред портите на града, където е трябвало да получи подслон. А може би ще се добави, че също както в Ориента, пустинята ще се простира до самите градски порти, че воят на грабливите животни ту ще приближава, ту ще заглъхва, че ще извие вихрушка и разбойници ще отвлекат впрегнатия му добитък. И тогава тази ужасна нощ ще легне като втора пустош над пустинята и сърцето му, уморено от скитане, ще помръкне. Но огрее ли го утринното слънце, сякаш пламнало в божествен гняв, и разтвори ли се градът, той ще съзре в лицата на обитателите му по-голямо мъртвило, повече кал, вероломство и несигурност, отколкото извън портите му; и денят ще стане по-лош и от нощта. Такава би могла да бъде участта на странника. Обаче след това ще дойдат като възмездие блажените сутрини в други краища и мигове, когато още в зората на деня ще види забулени в планинските мъгли ята танцуващи край него музи. А после, потопен в благодатния покой на предобедния час, когато тихо се разхожда под дърветата, за него ще падат от корените им и иззад гъстата им шума добри и полезни неща — даровете на всички онези свободни духове, чието обиталище са планината, гората и самотата и които също като него, верни на своя ту весел, ту замислен нрав, са странници и философи. Родени от тайната на утрото, те размишляват как е възможно денят между десетия и дванадесетия си час да бъде тъй чист, озарен от светлина, сияещ във ведро блаженство: — те явно търсят философията на предпладнето.

Подбор и превод от немски: Донка Илинова